Takshashila Project

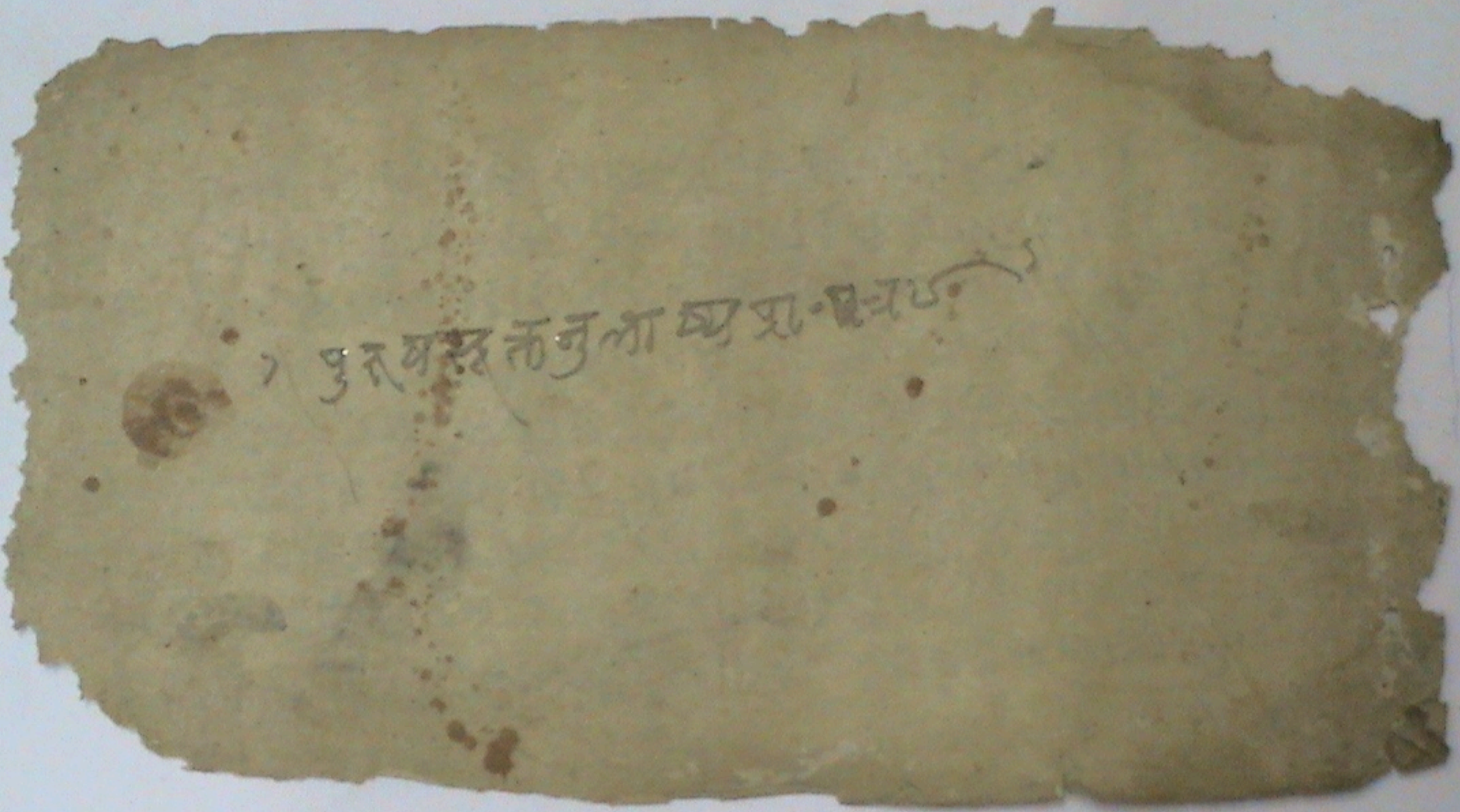

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

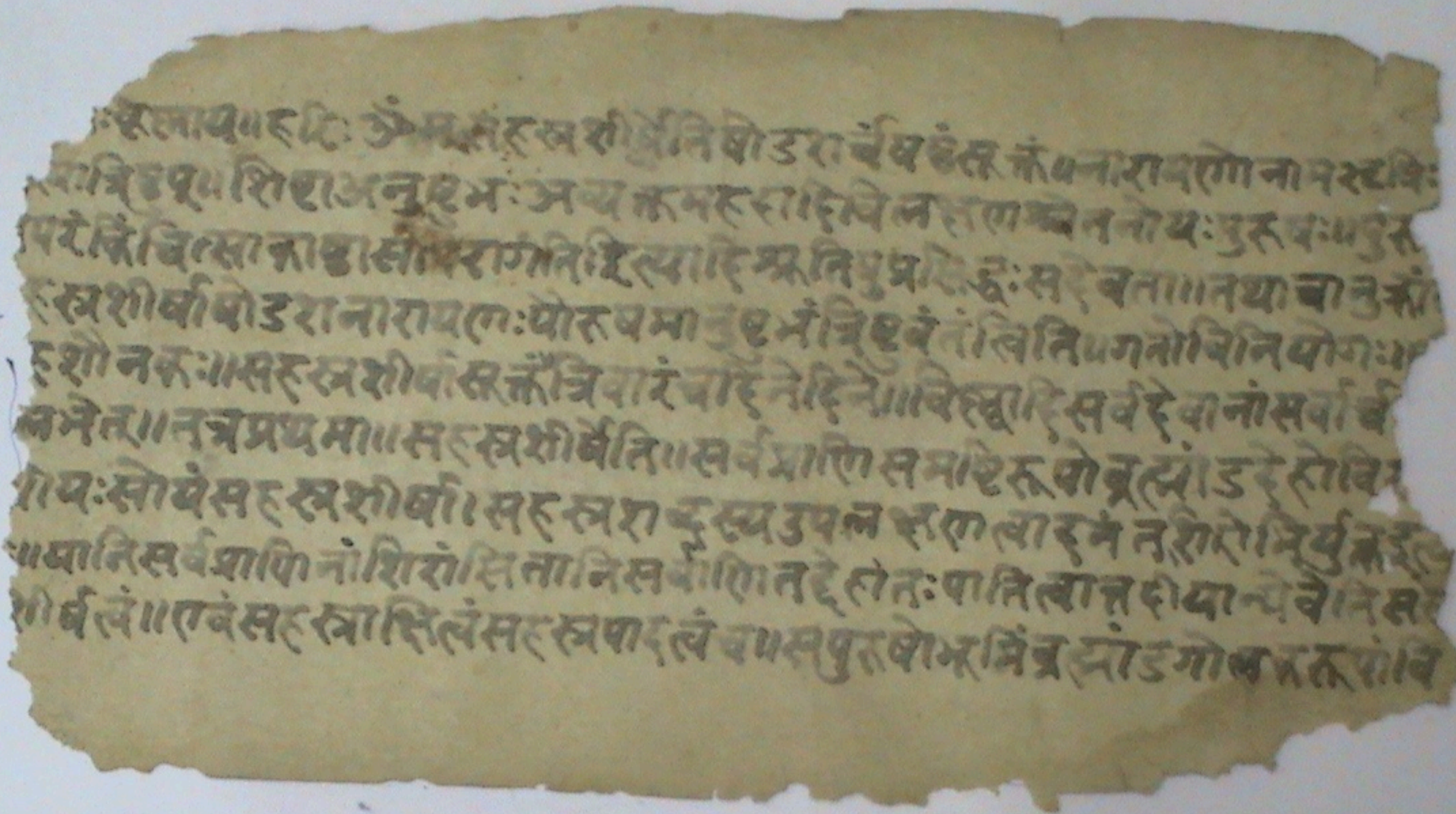

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

यतः सर्वतो वृत्वा परि वेष्ट्य दशांगुलं परिमितं देशं अत्यतिष्ठत् ॥ अतिक्रम्य
वास्थितः ॥ दशांगुलमिलुपलक्षणं ॥ ब्रह्माण्डाद्बहिरपि सर्वतो व्याप्य वास्थित इत्य

ॐ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ स भूमिं विश्वतो वृत्वात्यतिष्ठ
द्दशांगुलं ॥ १ ॥ ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात्
भूमिं विश्वतः वृत्वा अतिष्ठत् दशांगुलं । ५१ ॥

अथ द्वितीया पुरुष इति । यदिदं वर्तमानं जगत् सर्वं पुरुष एव ॥ यच्च भूत
जगत् यच्च भव्यं भावि यच्च जगत् तदपि पुरुष एव । यथा यथा अस्मिन् कल्पे वर्तमान
देवाः सर्वे विविधा पुरुषस्य वदवाः यत् देवा तीता गामिनो दिकल्पयो

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

...चअमृतत्वस्येशानः स्वामीयद्यस्मात्कारणात्
...प्राणिनामन्नेनभोग्येनातिरोहति अस्वकीयांकारणात्
...तिक्रम्यपरिहीयमानोजगदवस्थाप्राप्नोतितस्मात्प्राणिनांकर्मफलभो
पुरुषएवेदंसर्वंयद्भूतंयच्चभव्यंयदुतामृतत्वस्येशानोयदन्नेनातिरो
पुरुषःएवाइदंसर्वंयद्भूतंयच्चभव्यंयदुतामृतत्वस्येशा
यदन्नेनातिरोहति॥२॥
गदवस्थास्वीकारात्रेदंतस्यवस्तुतत्वमित्यर्थः॥अथतृतीयाभाग
॥अतीतानागतवर्तमानरूपंजगद्यावद्विद्यतेतावान्सर्वोपिभस्यपुरु
मास्वकीयस्यामर्थ्यविशेषः॥नतुतस्यवास्तवंस्वरूपंवास्तवंपुरुषः

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

[illegible]ज्या[illegible]यान् अतिशयेनाधिकः यातः द्यौः यस्य सः इति यतः अस्य पुरुषस्य वि[illegible]
[illegible]भूतानि कालत्रयवर्तीनि प्राणिजातानि पादः अस्य तु अंशः अस्य पुरुषस्य
[illegible]चिदात्मस्वरूपम् अमृतं विशेषणरहितं सत् त्रिविधो न नाम केवलं प्रकाशस्वरूपः
एतावान् अस्य महिमा तो ज्यायांश्च पूरुषः पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्य
मृतं दिवि ॥ एतावान् अस्य महिमा अतः ज्यायांश्च पुरुषः पादोऽस्य विश्वा भूतानि त्रिपादस्य
मृतं दिवि ॥ ३ ॥
[illegible]तइति शेषः ॥ यद्यपि सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मेत्याम्नायैरेतस्य परब्रह्मणो रूपमा
[illegible]त्पादश्चतुष्पदनिरूपणं तु मरार्थं तथापि जगदिदं ब्रह्मस्वरूपापेक्षया अल्पमि
[illegible]तत्वात् पादत्वोपन्यासः ॥

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

माहात्म्यत्रिपादूर्ध्व इति॥ अयं त्रिपात्पुरुषः संसारस्पर्शरहितः स्वस्वरूपः योयमर्थ
तत्प्रसादात्स्वानकार्यात्संसाराद्धि मुक्तेर्भवत्येव मुक्तेरेव रसः॥ उत्तरं वैलक्षण्यं तत्रानन्त
स्यजगतः परमात्मत्वेशत्वं भगवतोप्युक्तं॥ विष्वङ्व्याहमिदं रूपं मेकांशेनस्थितो जगत
त्रिपादूर्ध्वः उदैत्पुरुषः पादोस्येहाभवत्पुनः॥ ततो विष्वङ्व्यक्रामत्साशनानशने
अभि॥ ४॥ त्रिपात्पुरुषः उत्तरेत्पुरुषः पादः अस्य इह अभवत् पुनरिति॥
ततः विष्वङ् विभ्रक्रामत् साशनानशने इति अभि॥ १६॥
ततः मायामागत्य नंतरं विष्वङ् दे चतिर्यगादिरूपेण विविधः सन् भक्षिं कृत्वा
नानशने अभिलष्यसाशनं भोजनादि व्यवहारोपेतचेतनं प्राणिजातं लक्ष्यते॥ अनशने
रहितमचेतनं गिरिनद्यादिकं तदुभयं यथास्यात्तथास्वयमेव विविधो भूत्वा व्याप्तवान्

सकामत्व्याप्तवान्

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

र्थस्यप्रकाशेनतमोराईनिवारयन्नापुमर्थांश्चनुरोरेयाद्विद्या तीर्थमहेश्वरः॥ अ
ताद्विराडिति। विश्वस्य कामीर्हृदयदुःखं तदेवात्रप्रपंच्यते॥ ॥तस्मात्सोऽपुरुषात्पाद्यि
ण्डाद्देहोऽजायतऽत्र ब्रः। विविधानिराजंतेवस्तून्यत्रेति विराट्॥ विराजोऽधि
तस्माद्विराळ्जायत विराजोऽधिपूरुषः॥ स जातोऽत्यरिच्यत पश्चाद्भूमिम
थोपुरः॥ ५॥ वर्ग १७॥ तस्मात्तस्माद्विराट्। अजायत॥ विराजः अधिपूरुषः॥ सः॥
जातः अति अरिच्यत पश्चात्तमेव भूमिं। अथो इति पूरः॥ १४॥ वर्ग १७॥
ट्देहस्योपरि तमेव देहमधिकरणं कृत्वा पुरुषः तद्देहाभिमानी कश्चित्पुमान्जायत
ण्डस्सर्ववेदांतवेद्यः परमात्मा सएवस्वकीयया मायया विराट्देहं ब्रह्माण्डरूपं सृष्ट्वा तत्र जीव
ण्प्रविश्य ब्रह्माण्डाभिमानीदेवता आत्माजीवो भवत॥ एतच्चाथर्वणिकाः उत्तरतापनी
पृमामनंति॥ सर्वाण्यभूतानीन्द्रियाणि विराजं देवतांकोशं कृत्वा सृष्ट्वा प्रविश्याभवोमूल

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

...कुरुभारतेयवेदेति॥ स जातोविराट्पुरुषो अत्यरिच्यत अतिरिक्तो भूत्वा विराट्
...रिक्तो देवनिर्यङ्मनुष्यादिरूपो भूत्वा पश्चात् देवादिजीवभावाद्ऊर्ध्वं भूमिं सस्रजे ति
...षः अधोभूमेः सृष्टेरनंतरं तेषां जीवानां पुरः सस जीर्यंते सप्तभिर्धातुभिरिति पुरः स
...णि॥ इत्यष्टमस्य चतुर्थं सप्तदशो वर्गः॥ अथ षष्ठी॥ यत् पुरुषेण हविषा देवा यज्ञं अतन्वत
मनुरुषेण हविषा देवा यज्ञं अतन्वत वसंतो अस्यासीदाज्यं ग्रीष्म इध्मः
शरद्धविः॥ यत् पुरुषेण हविषा देवाः यज्ञं अतन्वत वसंतः अस्य आ
सीत् आज्यं ग्रीष्मः इध्मः शरत् हविः॥ १४
...शरीरेषु उत्पन्नेषु सा सुदेवा उत्तरसृष्टिसिध्यर्थं बाह्यद्रव्यस्यानुपलब्धत्वे नहविरंतरा संभ
...पुरुषस्य रूपमेव मनसा स्वविष्टेन संकल्प्य पुरुषेण पुरुषाख्येन हविषा मानसेन यज्ञम
...त अन्वतिष्ठन् तदानीमस्य वसंतस्य वसंतो वसंतर्तुरेव आज्यमासीत् आज्यत्वेन
...तवंत इत्यर्थः॥ १५॥

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

॥ अथ सप्तमी ॥ तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन् पुरुषं जातमग्रतः ॥ तेन देवा अयजन्त साध्या ऋषयश्च ये ॥ १४ ॥

॥ अथ दशमी ॥ अग्रतः सर्वसृष्टेः पूर्वं पुरुषं जातं पुरुषं प्रौक्षन् प्रोक्षितवंतः एतद्यज्ञाङ्गमेव बर्हिषि दर्भे जातं विराजो अधिपुरुषं इति ॥ तेन पुरुषरूपेण यज्ञेन देवा अयजन्त यजनं कृतवंत इत्यर्थः ॥ के ते देवा इत्यत्राह ॥ साध्याः सृष्टिसाधनयोग्याः प्रजापतिप्रमुखाः

Takshashila Project

रनुष्टुभा ऋचयो मंत्रदृष्टारश्च ये संतिते सर्वे व्यजायंत इत्यर्थः॥ ॥अथाष्टमी॥
तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः सर्वात्मकः पुरुषो यस्मिन्यज्ञे हूयते सोयं सर्वहुतः॥ तादृशा
तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः संभृतं षडाज्यं दधिमिश्रमाज्यं संभृतं संपादितं॥ दधिचाज्यं चे
त्याश्चयो॥८॥ तस्मिन्वायुव्यादासुचक्रे हुतः। संभृतं वायुदेवताकमाज्यं पशवश्च
ताश्चक्रे। वायुव्यानि। आरण्यानि ग्राम्याश्च ये॥१३॥
भोग्यजातं संपादितमित्यर्थः॥ तथा वायव्यान् वायुदेवताकान् लोकप्रसिद्धान्
पशूंश्चक्रे उत्पादितवान् आरण्यान् हरिणादीन् तथा ये च ग्राम्याः गवाश्वा
नपि चक्रे॥ पशूनामंतरिक्षद्वारा वायुदेवत्यत्वं वेदब्राह्मणैः समाम्नायते॥ वायवे
वायुर्वा तिरिक्षं स्वाध्यक्षा अध्यक्षा अंतरिक्षदेवत्याः एवं तु वैपशवः पशवश्च

Takshashila Project

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

दशी॥ यत्पुरुषमिति॥ प्रश्नोत्तररूपेण ब्राह्मणादिसृष्टिं वक्तुं प्रत्यवाहेनो
ऽउच्यते॥ प्रजापतेः प्राणरूपाः देवाः यद्यत्पुरुषं विराजं व्यदधुः॥ संकल्पेनो
त्पन्नवंतः॥ तद्वा नीकतिधा कतिभिः प्रकारैः व्यकल्पयन्॥ विविधं कल्पितवंतः॥
यत्पुरुषं व्यदधुः कतिधा व्यकल्पयन्॥ मुखं किमस्य कौ बाहू कावूरू
पादावुच्येते॥ ११॥ १॥ यत्पुरुषं विराजं धुः॥ कतिधा विकल्प
यन्॥ मुखं किमस्य कौ बाहू इति कौ ऊरू इति पादौ उ
च्येते इति॥ १॥
पुरुषस्य मुखं किमित्यादिना विशेषविषयाः प्रश्नाः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

शी॥ ब्राह्मणोऽस्येति॥ इदानीं हर्वोक्तप्रश्नानामुत्तराणि दर्शयति॥ अस्य प्रजापतेर्ब्राह्मणो ब्रा
जातिविशिष्टः पुरुषो मुखमासीत् मुखादुत्पन्न इत्यर्थः॥ यो यं राजन्यः क्षत्रियस्तज्जातिवि
बाहूकृतः बाहुत्वेन निष्पादितः बाहुभ्यामुत्पादित इत्यर्थः॥ तत्रानीतस्य प्रजापतेः यद्यद्
रैश्यः संस्कृतः भ्यामुत्पन्न इत्यर्थः॥ तया अस्य पद्भ्यां पादाभ्यां शूद्रः शूद्रत्वजातिमानुत्पन्नो

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीद्बाहू राजन्यः कृतः॥ ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां
शूद्रोऽअजायत॥१२॥ ब्राह्मणः। अस्य। मुखं। आसीत्। बाहू इति। राजन्यः।
कृतः। ऊरू इति। तत्। अस्य। यत्। वैश्यः। पद्भ्यां। शूद्रः। अजायत॥१२

यं मुखादिभ्यो ब्राह्मणादीनामुत्पत्तिर्यजुःसंहितायां सप्तमकांडे सप्तमप्रपाठके त्रिचत्वा
रिंशे विस्पष्टमाम्नाता अतः प्रश्नोत्तरे उभे अपि तत्रैव योजनीये॥ ॥१२॥

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

[illegible] चंद्रमा इति॥ यथाध्याज्यादिद्व्याणिगाद्यास्यः पशवः ऋगादिवेदाः ब्राह्मणाद्यो
[illegible] तस्मादुस आरब्धं चंद्रादयो देवा अपि तस्मादेवोत्पन्ना इत्याह॥ प्रजापतेर्वै मनसः सेका

चंद्रमा मनसो जातश्चक्षोः सूर्यो अजायत॥ मुखादिंद्रश्चाग्निश्च प्रा
णाद्वायुरजायत॥१३॥ चंद्रमाः। मनसः। जातः। चक्षोः। सूर्यः। अजायत।
मुखात्। इंद्रः। च। अग्निः। च। प्राणात्। वायुः। अजायत॥१४॥

चंद्रमा वै जातः चक्षोः चक्षुषः सूर्यो ऽजायत। अस्य मुखादिंद्रश्चाग्निश्चेत्यनुष
ङ्गः प्राणाद्वायुरजायत॥ ॥१३॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

तुर्थी॥ नाभ्या आसीदिति॥ यथा चंद्रादीन् प्रजापतेः मनः सम्भूतयो कल्पयन् तथा
दीन् लोकान् प्रजापतेर्नाभ्यादयो वयवा अकल्पयन् उत्पादितवंतः॥ १॥ तमेव दर्शयति

नाभ्या आसीदंतरिक्षं शीर्ष्णो द्यौः समवर्तत॥ पद्भ्यां भूमिर्दिशः श्रो
त्रात्तथा लोकाँ अकल्पयन्॥ १४॥ नाभ्याः। आसीत्। अंतरिक्षं। शीर्ष्णः।
द्यौः। सं। अवर्तत। पद्भ्यां। भूमिः। दिशः। श्रोत्रात्। तथा। लोकान्। अ
कल्पयन्॥ १४॥

प्रजापतेर्नाभिरंतरिक्षमासीत्। शीर्ष्णो शिरसो द्यौः समवर्तत उत्पन्नाऽभूत्। अस्य पद्भ्यां
भूमिरुत्पन्ना। अस्य श्रोत्राद्दिश उत्पन्ना इति॥ अथ पंचदशी॥ ॥ ॥ ॥

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

[illegible]

सप्तापरिधयस्त्रिः सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वाना अबध्नन्
पुरुषं पशुं ॥१५॥ सप्त। अस्य। आसन्। परिधयः। त्रिः। सप्त। समिधः। कृताः।
देवाः। यत्। यज्ञं। तन्वानाः। अबध्नन्। पुरुषं। पशुं ॥१५॥

[illegible] कृताः॥ द्वादशमासाः पंचर्तवः त्रयः इमे लोकाः असावादित्य एकविंशः
[illegible] एकविंशतिस्तुतयः इमे लोकाः यद्वा पुरुषो वै यज्ञो [illegible] पुरुषं [illegible]
[illegible] कृताः यज्ञं तन्वानाः मानसैः यज्ञं कुर्वाणाः अबध्नन् विराट् पुरुषं [illegible]

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

यज्ञोऽस्ती॥यज्ञेनयज्ञमिति॥सर्वं प्रपंचेनोक्तमर्थः संक्षिप्यात्र दर्शयति॥देवाः प्रजाप
तिप्राणरूपाः यज्ञेन यथोक्तेन मानसेन संकल्पेन यज्ञं यथोक्तं यज्ञस्वरूपं प्रजापतिमय
मपजितवंतः। तस्मात्प्रजानां तानि प्रसिद्धानि धर्माणि जगद्रूपविकाराणां धा
रणानि प्रथमानि मुख्यानि भूतान्यासन्॥ एतावता हि प्रतिपादितं सूक्तभाग
यज्ञेन यज्ञमयजंत देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्॥ ते ह नाकं महिमा
नः सचंत यत्र पूर्वे साध्याः संति देवाः॥१६॥ वर्ग १९॥ यज्ञेन। यज्ञं। अयजंत।
देवाः। तानि। धर्माणि। प्रथमानि। आसन्। ते। ह। नाकं। महिमानः। सचंत।
यत्र। पूर्वे। साध्याः। संति। देवाः। १८॥ ॥वर्ग॥ १९॥ ॥ ॥
संगृहीतः। अथोपसंहृतानुवाकभागार्थः संगृह्यते॥ यत्र यस्मिन् विराट्

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.

Takshashila Project

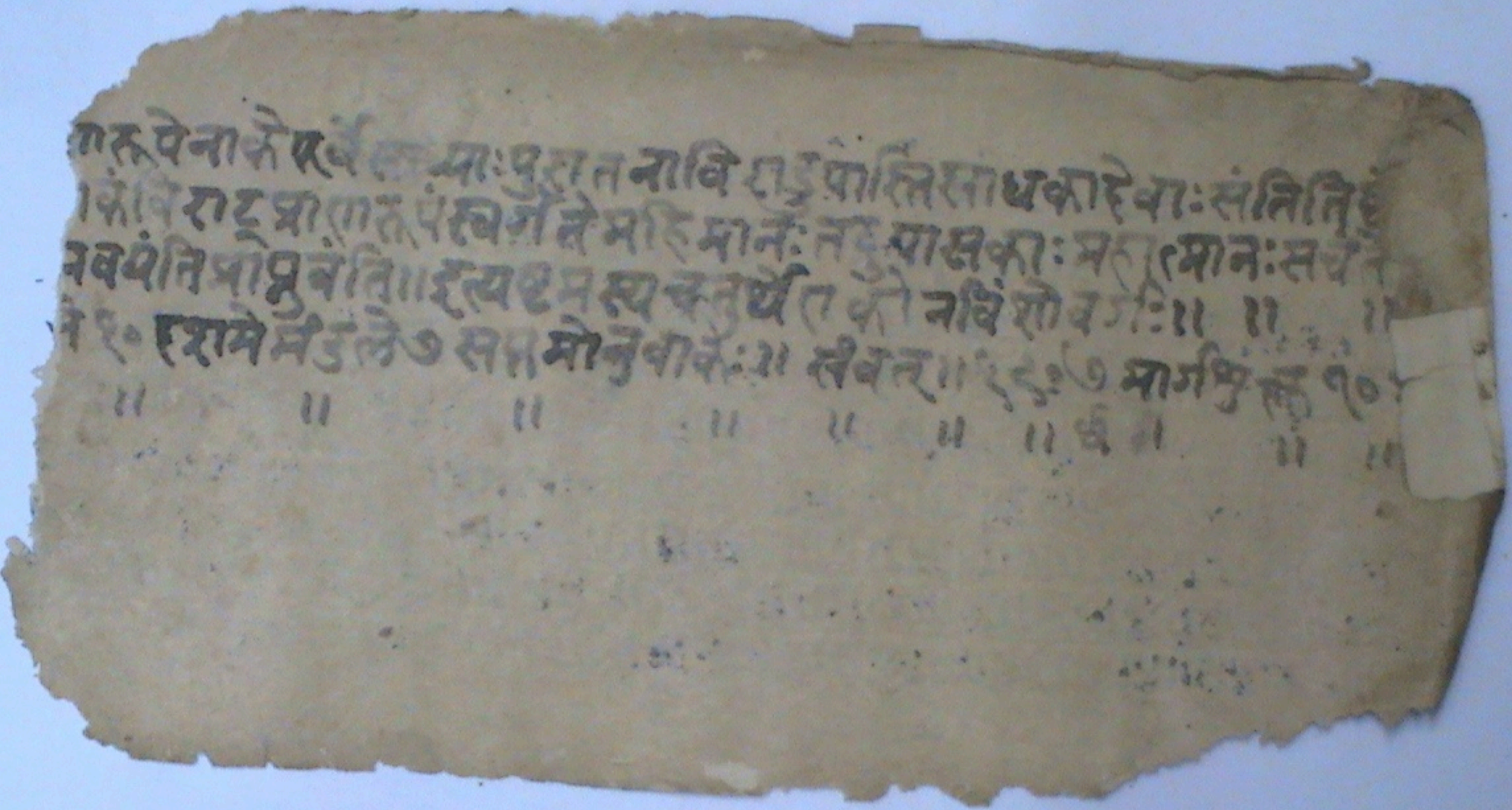

Digitized by Vaidika Bharata/Suparna Trust, Maujpur, New Delhi.